

Eski Uygur Türkçesinde “Kötülük Bildiren” Kavramlar Üzerine *On The Concepts of Stating Evil in Old Uigur Turkic*

Öğr. Gör. Hüsnü Çağdaş ARSLAN*

Özet

Manihaist ve Budist dönem Eski Uygur Türkçesi metinleri ve onlar üzerine yapılmış kaynak niteliğindeki çalışmalar göz önüne alınarak “kötülük bildiren” kavramlar ortaya konulmuştur. Böyle bir incelemenin yapılmasındaki amaç, gelecekte herhangi bir araştırmacı veya araştırmacı grubu tarafından yapılacak “Eski Türkçenin Kavram Alanı Sözlüğü”ne katkıda bulunmaktır. Huastuanift, Irk Bitig ve Manihaist Uygur Metinleri adlı Manihaist dönem metinleri ile Altun Yaruk, Eski Uygurca Hsüan-Tsang Biyografisi ve Üç İtigsizler adlı Budist dönem metinlerinin söz varlığında, “kötülük bildiren kavramlar” tespit edilip açıklanmıştır. Bu metinler üzerine yapılan çalışmalardan hareketle örnekler verilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, kötülük, kavramlar.

Abstract

“The concepts of stating evil” were revealed by considering Old Uigur Turkic texts of Manichaeen and Buddhist periods and the works characterized as the sources on these texts. The purpose of such a review is to contribute to the “Dictionary of the Conceptual Domain of Old Turkic” which will be made by any researcher or researcher group in the future. “The concepts of stating evil” on the vocabulary of the texts of Manichaeen period named Huastuanift, Irk Bitig and Manichaeen Uigur Texts and on the vocabulary of the texts of Buddhist period named Altun Yaruk, The Biography of Xuanzang in Old Uigur and Uc Itigsizler were determined and explained. The examples were given and translated into Turkish.

Keywords: Old Uigur Turkic, evil, concepts.

* Çukurova Üniversitesi, Rektörlük-Türk Dili Bölümü, hcarslan@cu.edu.tr.

Manihaist ve Budist dönem Eski Uygur Türkçesi metinleri ve onlar üzerine yapılmış kaynak niteliğindeki çalışmalar göz önüne alınarak “kötülük bildiren” kavramlar belirlenmeye çalışılmıştır.¹

Böyle bir incelemenin yapılmasındaki amaç, gelecekte herhangi bir araştırmacı veya araştırmacı grubu tarafından yapılacak “Eski Türkçenin Kavram Alanı Sözlüğü”ne ve Türkçenin söz varlığı ile etimoloji çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Eski Uygur Türkçesinde “kötülük bildiren” kavramlar, ilgili başlık altında şu yöntem izlenerek verilmiştir: 1. Kavramlar alfabetik düzene göre sıralanmıştır. 2. Kavramların metinlerde geçme sıklığı (**yagı (1):**) verilmiştir. 3. Tespit edilmiş kavramların veya kavramları oluşturan sözcüklerin kökeni (**yagı: T.**) verilmiştir. 4. Tespit edilmiş kavramların anlamları (**yagı: düşman**) verilmiştir. 5. Kavramlarla ilgili gerekli açıklamalar yapılmıştır. 6. Metinlerde tespit edilmiş kavramların geçtiği cümle örnekleri verilmiştir. 7. Örnekler günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

1. Ad Soylu “Kötülük Bildiren” Kavramlar

1.1. Manihaist Metinlerde Ad Soylu “Kötülük Bildiren” Kavramlar

añig kılınçlıg (3): T. kötü amelli, kötü davranışlı, kötülük yapan; günahkâr. Clauson, bu söz grubunun ilk ögesi olan *añig* sözcüğünü **añig** maddesinde şöyle açıklamaktadır: “*Adjective/Adverb meaning both ‘extreme(ly), excessive(ly)’ and ‘evil(ly)’ and the like, so practically synonymous with yavlak.*” [(Sıfat/Zarf hem ‘aşırı(bir şekilde), fazla(ca) hem de ‘kötü(bir şekilde)/fena’ anlamına ve benzeri anlamlara gelen, bu yüzden **yavlak** ile hemen hemen eş anlamlı bir sözcüktür)] (Clauson 1972: 182). Clauson, aynı kısımda **añi:ğ kılınçlı:ğ şimnu** ifadesini, “*the evil doing demon (Ahriman)*” (kötülük yapan şeytan) olarak çevirmektedir (Clauson 1972: 182).

İnti, aňig kılınçlı(ı)g ş(i)mnulugun bėş tűrlűg yeklerlűgűn sűnűşdi. HU 4 (Özbay 2014: 78).²

Özbay, yukarıdaki örneği günümüz Türkçesine şöyle aktarmaktadır: “*İndiler (ve) günahkâr Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytanla (daha) savaştılar.*” (Özbay 2014: 92).

¹ Bu makalede, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen SYL-2016-7141 numaralı yüksek lisans tez projemizin verilerinden de faydalanılmıştır.

² Diğer tanıklar için bkz. HU 18, 274.

içgek (1): T. şeytan, iblis. DTS’de bu sözcük için bakıldığında **içgäk** maddesinden **içkäk** maddesine atıfta bulunulur ve bu maddede, sözcük “*рел. вампир, кровопийца (= скр. bhūta)*” (*dinî vampir, kan emici = Skr. bhūta*) olarak açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 202).

Yme yekke içgekke t(e)ñri tēpen. HU 183 (Özbay 2014: 85).

Yukarıdaki örneği günümüz Türkçesine “ve şeytana kan emiciye tanı deyip...” şeklinde aktarabiliriz.

irinçülüg (1): T. günahkâr, günahlı, hatalı. DTS’de bu sözcük için bakıldığında **irinçülüg** maddesinden **erinchülüg** maddesine atıfta bulunulur ve bu maddede, sözcük “*греховный*” (günahkâr) olarak açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 178).

İrinçülüg söz sözleyür biz... HU 333 (Özbay 2014: 90).

Yukarıdaki örneği günümüz Türkçesine, “hatalı (günah dolu) söz söylüyoruz...” şeklinde aktarabiliriz.

şimnu (9): < Sgd. *šmnw* Manihaizmde büyük kötülük tanrısı; şeytan. DTS’de bu sözcük “[*сог. śmnw*] *демон, дьявол, сатана*” (Sgd. *šmnw* şeytan, iblis, satan) şeklinde açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 523).

Anıg kılınç(ı)g şimnu. HU 18 (Özbay 2014: 79).

İnçe kikinç bērgil ş(i)mnu öz tilin tegşürüp kamağ yeklerke inçe tēp tanuklayu sav bērdi. UM 54 (Özertural 2008: 49).³

Yukarıdaki ilk örneği “kötülük yapan şeytan”, ikinci örneği ise “Böyle cevap veren iblis, kendi dilini değiştirip tüm şeytanlara böyle deyip tanık göstererek söz verdi.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

yagi (1): T. düşman. DTS’de **JAYĪ** maddesinde bu sözcüğün anlamı “*εραζ*” (düşman) olarak verilmektedir (Nadelyayev ve ark. 1969: 224).

Kan süke barmış. Yagıg sañçmış. Köçörü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusuñaru kelir, tir. Ança biliñler: Edgü ol. IB 34 (Tekin 2017: 22).

Tekin, yukarıdaki örneği günümüz Türkçesine şöyle aktarmaktadır: “*Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargahına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.*” (Tekin 2017: 30).

yazoklug (3): T. günahkâr, suçlu, kabahatli. DTS’de **JAZUQLUY** maddesinde, bu sözcük için “*грешный, имеющий грехи*” (günahkâr, günahları olan) anlamları verilmektedir (Nadelyayev ve ark. 1969: 252).

T(e)ñrim egsüklüg yazoklug biz. HU 346 (Özbay 2014: 90).

³ Diğer tanıklar için bkz. HU 4, 31; UM 52, 63, 72, 75, 480.

Ançulayu k(a)ltı yazoklug ern(e)η bağı kölöki bukağası ag(ı)rl(ı)g yeniklig bar. UM 420 (Özertural 2008: 96).⁴

Yukarıdaki ilk örneği “Tanrım! Günahkâr (ve) hatalıyız.”, ikinci örneği ise “Böyle nasıl ki günahkâr erkeğin bağının, zincirinin, kösteğinin ağır (ve) hafif (olanı) var.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

yek (26): < *O. Far. yakkhā, O. Hint. yakhha, Skr. yaksa* şeytan, kötü ruh. *DTS*’de **JEK** maddesinde, bu sözcük “[*ср.-пр. jakkhā*] демон” (*O. Far. jakkhā* şeytan) şeklinde açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 253). Sözcüğün, hem din hem de dinî terminolojinin kökenine bağlı olarak Sanskritçeden ödünçlenmiş olma olasılığını daha yüksek görmekteyiz.

T(e)ηrike yazınıp yekke tapınt(ı)mız erser. HU 190 (Özbay 2014: 85).

Bir k(a)mag yeklerle bağı bolzun. UM 41 (Özertural 2008: 46).⁵

Yukarıdaki ilk örneği “Tanrı’ya (karşı) günah işleyip şeytana tapındıysak...”, ikinci örneği ise “bir; bütün şeytanlara engel olsun.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

1.2. Budist Metinlerde Ad Soylu “Kötülük Bildiren” Kavramlar

asurē/asurı/asuri (15): < *Toh. B. asure* < *Skr. asura* bir şeytan topluluğunun adı. *DTS*’de bu sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**ASURI** [*скр. asura*] *рел. класс демонических существ*” (şeytanî varlıklar sınıfı) (Nadelyayev ve ark. 1969: 61).⁶

T(e)ηri ajunınta togdukda asurı bolmışların. AY 299/19 (Kaya 1994: 187).

Tanrı âleminde doğduğunda Asurı olmuşları...

Kaçan t(e)ηriler kuvrağına katılıp asurêlar birle sünüşgeli ugrasar sizler... AY-VI 0030 (Ayazlı 2012: 65).

Ne zaman tanrılar topluluğuna katılıp Asurılar ile savaşmaya niyetlenirseniz...

Umug inag bolur siz asurılar arkası t(e)ηriler kuvrağı yme birkerü yumgın bir deg ögerler. AY-VII 802-803 (Çetin 2012: 166).

Siz umutsunuz. Asurılar topluluğu, tanrılar topluluğuyla da birlikte hepsiyle bir süre överler.

⁴ Diğer tanık için bkz. HU 357.

⁵ Diğer tanıklar için bkz. HU 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 17, 24, 76, 167, 182, 202, 291, 341, 349; UM 43, 55, 66, 353, 358, 365, 367, 401.

⁶ Diğer tanıklar için bkz. AY 34g/22, 138/8, 221/11, 348/12, 400/19, 405/11, 492/13, 563/15, 565/12, 575/6, 426/22, 510/7, 551/16, 665/4.

içgek (9): *T. şeytan. Daha önce açıkladığımız içgek için bkz. 2.1. başlığında içgek maddesi.*

Ötrü bars irbiz arslan bōride ulatı kadır yavlak keyikler adasıntın yağı yavlak yik içgekler... AY 325/22 (Kaya 1994: 199).⁷

Sonra kaplan, vaşak, arslan, kurttan başka kötü (düşman) geyiklerin tehlikesinden düşman (ve) kötü şeytanlar...

‘Eñ mintın yek içgek kuş keyikler kuvragınıñ kamagnıñ barça kanturur siz köñüldeki küsüşin. AY-VII 819 (Çetin 2012: 167).

En başta şeytan (ve) kuş geyik (hayvan) topluluğunun tümünün gönlündeki isteğini hep tatmin edersiniz.

karını/karini (3): < *Skr. kārīṇī/hārītī* şeytanın annesi. *DTS’de bu sözcük “Sanskritçe kārīṇī, özel ad” olarak açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 426). Edgerton ise bu sözcüğü “Kārīṇī name of a goddess” (bir tanrıça adı) şeklinde açıklamaktadır (Edgerton 1993: 179).⁸*

Yükünür m(e)n karını anasınıñ sogançıg tatıglıg tılañurmak edremiñe... AY 504/1 (Kaya 1994: 276).

Karini’nin (şeytanın) annesinin tatlı (ve) sevimli konuşma erdemine saygı gösteririm.

Manibadaré uruñutnuñ, kariniñ beş yüz kuvraglarınıñ... AY-VI 0482 (Ayazlı 2012: 100).

Manibadare savaşçının, Karini’nin, beş yüz topluluklarının...

mahoragé/mahoragi/mohoragi (4): < *Skr. mahoraga* boğa görünümlü şeytan türü. *DTS’de bu sözcük iki maddede açıklanmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır: “MAXARUK [скр. mahoraga] рел. класс мифических существ” (Nadelyayev ve ark. 1969: 338) ve “MAXORAGI [скр. mahoraga] рел. класс мифических существ” (mitolojik varlıklar sınıfı) (Nadelyayev ve ark. 1969: 339).⁹*

Mahoragılar kuvragı yme ançulayu ok. AY 575/8 (Kaya 1994: 307).

Mahorageler topluluğu da aynı şekilde(dir) şüphesiz.

Mahoragelarnıñ, orđoları karşıları ergülük turguluk yer oronları erser... AY-VI 0518 (Ayazlı 2012: 103).

Mahoragelerin, saraylarına vardıkları, durdukları yerleri ise...

⁷ Diğer tanıklar için bkz. AY 326/17, 327/10, 331/24, 401/1, 551/20, 559/7, 493/5, 555/15.

⁸ Diğer tanık için bkz. AY 431/22.

⁹ Diğer tanıklar için bkz. AY 400/19, 510/11.

manıbadarı/manıbadır/ı/manıbadare (2): < *Skr. mañibhadra* sekiz komutandan biri, şeytanların hükümdarı. Bu sözcük *DTS*'de "**MANİBADIRI** [*Sankritçe māñibhadra*] özel ad" olarak açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 336).

Manıbadır/ı uruñut karınıñın anası beş yüz kuvragları birle... AY 431/21 (Kaya 1994: 246).

Manıbadare savaşçı, Karini'nin annesi (ve) beş yüz cemaatleriyle birlikte...

Manıbadare uruñutnuñ, karınıñın beş yüz kuvraglarınıñ... AY-VI 0482 (Ayazlı 2012: 100).

Manıbadare savaşçının, Karini'nin, beş yüz topluluklarının...

ş(a)mnu/ş(i)mnu (10): < *Sgd. şmnw/šmnw* şeytan. *DTS*'de bu sözcük şöyle açıklanmaktadır: "**ŞİMNU** [*созд. šmnw*] демон, дьявол, сатана" (şeytan, iblis, satan) (Nadelyayev ve ark. 1969: 523).¹⁰

Ş(a)mnu süüsin utup t(e)rs asıg nomluglarıg köntürüp köni kirtgüñç turgurtaçı. AY 34ç/17 (Kaya 1994: 76).

Şamnu'nun (şeytan) ordusunu yenip sapık-yanlış öğreti(li)leri yaktırıp inançlı durduracak...

B(e)k bagdaşını olorup ş(a)mnu (oku: ş(i)mnu) süüsin uçup burhan kutın bulup... AY-VI 0575 (Ayazlı 2012: 108).

Sıkı duruşla (meditasyon oturusuyla) oturup Şimnu ordusunu yenip Buda saadetini bulup...

[No]mnuñ kærtü[sin] [tört] törlüg ş(i)mnu[lar] t[o]kuz [t]üg[ü]n nizvanılıg yağılarka telgülsüz kılalım. HT-IX 2083 (Aydemir 2013: C.1 237).

Öğretinin doğrusunu, dört türlü Şimnular (şeytanlar), dokuz düğüm ihtiraslı düşmanlara erişilmez kılalım.

uçık (1): *T.* şeytan. Bu sözcük *DTS*'de *yelpik* ile birlikte ikileme olarak açıklanmaktadır: "**UÇIQ II: uçiq yelpik** парн. лихорадка" (kötülük) (Nadelyayev ve ark. 1969: 604).

İg agrıg emgek üze emgenmegülük süñüş atış adası üze yokağmaguluk uçık yelpik üze uçınmaguluk... AY-VII 383 (Çetin 2012: 133).

Hastalık acısı ile sıkıntı çekmeyi, savaş tehlikesi ile yok olmayı, şeytan cin ile ilgili kötülük görmeyi...

vitar/vitar (1): < *Skr. vetāda (vetāla)* bir tür şeytan. Edgerton bu sözcüğü eserinin ikinci cildinde (*Volume II: Dictionary*) şöyle açıklamaktadır: "**vetāda** (= *Skr. vetāla*) a kind of demon" (bir çeşit şeytan) (Edgerton 1993: 508).

¹⁰ Diğer tanıklar için bkz. AY 115/6, 172/17, 429/13, 665/17, n668/20, 669/5, 664/20, 679/5.

Uçık yèlpik üze uçınmaguluk yèlvi kömen üze yèlvikmegülük agularıg sinjürdeçi arviş küçin vitar adasın tıdadaçı... AY-VII 385 (Çetin 2012: 133).

Şeytan cin ile ilgili kötülük görmeyi, büyü ile büyülenmeyi engelleyecek, zehirleri emecek, büyü gücünü, (onun) tüm tehlikesini giderecek...

yağı (55): *T. düşman. Daha önce açıkladığımız yağı için bkz. 2.1. başlığında yağı maddesi.*¹¹

Aç kız ig kegen yağı yavlak bolmagay. AY 89/22 (Kaya 2012: 102).

Aç, değersiz, ateşli hasta, düşman (ve) kötü olmayacak.

Yavlak sakinçlıg yağılarig alkunı barça ađak asra kılıp köni nom üze köntürgey basgay utğay yègedgey tıp y(a)rılıkadı. AY-VI 0431 (Ayazlı 2012: 96).

“Kötü düşünceli düşmanların hepsini ayak altına alıp gerçek öğreti ile doğru yola getirecek, kazanacak.” deyip buyurdu.

Yağılar adası üze ölümke kimler birök bir köñülin nomug tutsar siziçe kutrulurlar korkınçtın. AY-VII 846 (Çetin 2012: 169).

Düşman tehlikesiyle ölüme gidenler şayet bir gönlüyle öğretiyi tutarsa, korkudan kurtulurlar (size sığınurlar).

Anta kin yana öñtün [tağ]dın bulunça biş kün [yo]rıdı erdi : yağı tuşdı. HT-V, VI, VIII, X/V59/12 (Tuguşeva 1991: 74).

Ondan sonra doğudaki dağdan tarafa doğru beş gün yürüdü, düşmana rastladı.

[Tört] törlüg ş(i)mnu[lar] t[o]kuz [t]üg[ü]n nizvanilig yağılarka telgülsüz kılalım. HT-IX 2084 (Aydemir 2013: C.1 237).

Dört türlü Şimnular, dokuz düğüm ihtiraslı düşmanlara erişilmez kılalım.

yek (36): < *O. Far. yakkha, Skr. yakṣa* şeytan. Daha önce açıkladığımız yek için bkz. 2.1. başlığında **yek** maddesi.

M(e)n igledükde ’eng başlayu maña tört yekler yakın kelti. AY 5/22 (Kaya 1994: 62).

Ben hasta olduğumda bana en başta dört şeytanlar yaklaştı.

Neçe t(e)ñrilerniñ luularniñ yeklerniñ gandarvelarniñ asurèlarniñ... AY-VI 0515 (Ayazlı 2012: 103).

Nice tanrıların, ejderhaların, şeytanların, Gandharvaların, Asuruların...

¹¹ Diğer tanıklar için bkz. AY 20/3, 313/1, 325/21, 325/24, 326/17, 326/19, 327/11, 332/3, 341/19, 397/17, 401/13, 405/15, 410/17, 415/12, 434/16, 435/3, 437/9, 534/23, 555/1, 556/21, 613/11, 613/15, 84/15, 84/21, 435/16, 87/13, 422/3, 552a/14, 231/22, 231/23, 494/10, 233/5, 233/8, 368/16, 423/4, 453/8, 101/22, 226/13, 227/19, 229/1, 408/22, 408/18, 409/6, 409/12, 193/17, 408/12; HT-V, VI, VIII, X: V 59/15, VI 45/25, VIII 22/9; HT-IX 553, 560, 589.

Alku luular arasinta yekler kuvraginta yme ançulayu ok. AY-VII 788 (Çetin 2012: 165).

Tüm ejderhalar arasında şeytanlar topluluğu da aynı şekildedir.

Kar-lığ tağdaki yek nomladı. HT-V, VI, VIII, X/VIII10/23 (Tuğuşeva 1991: 143).

Karlı dağdaki şeytan vaaz verdi (öğretti).¹²

yêlpik/yilpik (1): *T. cin.* Daha önce *uçık* ile birlikte açıkladığımız *yêlpik* için bkz. **2.2.** başlığında *uçık* maddesi.

İğ agrig emgek üze emgenmegülük süñüş atış adası üze yokağmaguluk uçık yêlpik üze uçınmaguluk. AY-VII 383 (Çetin 2012: 133).

Hastalık acısı ile sıkıntı çekmeyi, savaş tehlikesi ile yok olmayı, şeytan cin ile ilgili kötülük görmeyi...

2. “Kötülük Bildiren” Eylemler

2.1. Manihaist Metinlerde “Kötülük Bildiren” Eylemler

añig kılınç kıl- (1): *T. kötü amel işlemek, kötü davranışta bulunmak.* Bu söz grubundaki **añig** sözcüğünü tekrara düşmemek bakımından yeniden açıklamayacağız, *anıg* için bkz. **2.1.** başlığında **añig kılınçlıg** maddesi. Birleşik eylem olan **kılınç kıl-:** *T. iş yapmak, amel işlemek.* *DTS'*de **QİLİNÇ** maddesinde “1. *действие, дело* 2. *поступок, деяние* 3. *характер, нрав; манеры* 4. *причуды, прихоти (женские)* 5. *рел. действие, акт (= скр. карма); содеянное, поступки (= скр. саṃskāra) (как члены формулы бытия)* 6. *рел. бытие, жизнь (= скр. bhava) (как члены формулы бытия)*” (1. eylem/ davranış, iş 2. davranış/ hareket, eylem 3. karakter, huy/ mizaç; tarz 4. heves, keyif (*kadınlarda*) 5. *dinî* eylem/ davranış, hareket (= Skr. karma); yapılan şey, hareketler (= Skr. saṃskāra) (*formüllerinin bir ögesi olarak*) 6. *dinî* varlık, yaşam (= Skr. bhava) (*formüllerinin bir ögesi olarak*) anlamları verilmektedir (Nadelyayev ve ark. 1969: 443). *DTS'*de, yine aynı kısımda **kılınç kıl-** ifadesinin geçtiği birçok örnek açıklanmıştır. Örneğin: “*bujanıy şevgil eđgü qılınç qılıyl люби благие дела, твори добрые дела (ТТ I₁₁₁)*” (iyi şeyleri sev, iyi işler yap) (Nadelyayev ve ark. 1969: 443).

Añig kılınç kıl(ı)m(ı)z erser... HU 181-182 (Özbay 2014: 85).

Yukarıdaki örneği “kötü amel işlediysen...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

¹² Diğer tanıklar için bkz. AY 14/8, 326/17, 327/10, 331/24, 401/1, 493/5, 551/19, 555/15, 559/7, 6/4, 7/18, 8/5, 9/15, 13/2, 13/16, 13/19, 29/3, 193/4, 396/19, 400/18, 432/3, 448/13,455/1, 456/14, 491/23, 510/5, 539/1,580/18, 665/5, 426/21, 504/4, 14/8; HT-V, VI, VIII, X: VIII 11/9.

artat- (2): T. mahvetmek, bozmak; baştan çıkarmak, kandırmak. DTS’de bu sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**ARTAT-** побуд. от **arta-** 1. губить, приводит к смерти 2. приводит к гибели, разрушать, уничтожать 3. растрастить (богатство, имущество) 4. портить, делать негодным 5. перен. извращать, исказить 6. совращать, разлагать.” (**arta-** fiilinin ettirgen biçimi 1. mahvetmek, ölüme götürmek 2. yıkıma/ batmaya/ ölüme sebep olmak, bozmak/ yıkmak, yok etmek 3. (servet, mal varlığı) zimmetine geçirmek 4. (ahlâkını) bozmak, işe yaramaz yapmak/ bozmak 5. mecaz anlam çarpıtmak/ tahrif etmek, olduğundan başka türlü göstermek 6. doğru yoldan ayırmak/ ayartmak, ahlâkını bozmak.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 56).

Yılka tegmişig yıdıtmaıyn, ayka tegmişig artatmaıyn; edgüsi bolzun tir. Ança bilinler: Edgü ol. IB 59 (Tekin 2017: 25).

Köñülin biligin artatd(ı)m(ı)z erser... HU 146 (Özbay 2014: 84).

Tekin, yukarıdaki ilk örneği günümüz Türkçesine şöyle aktarmaktadır: “*Bir yıla erişmiş kokutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım. Hayırlısı olsun, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.*” (Tekin 2017: 33). İkinci örneği ise “gönlünü (ve) düşüncesini/aklını yanılttıysak...” şeklinde aktarabiliriz.

āz- (6): T. sapmak, yoldan çıkmak, yolu kaybetmek. DTS’de āz- maddesinden az- maddesine atıf yapılmakta ve sözcük şöyle açıklanmaktadır: “1. сбиваться с пути, заблуждаться, теряют дорогу 2. перен. заблуждаться, совращаться; ошибаться.” (1. kötü yola düşmek/azmak, günah işlemek/yanılmak, yolunu kaybetmek 2. mecaz anlam günah işlemek, doğru yoldan ayrılmak; yanılmak.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 72).

Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(lı)ı uça āzti, kiyik og(lı)ı yügürü āzti, kişi og(lı)ı yorıyu āzti. Yana Teñri kutında üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir. Ança bilinler: Edgü ol. IB 15 (Tekin 2017: 20).

Tekin, yukarıdaki örneği günümüz Türkçesine şöyle aktarmaktadır: “*Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lutfu ile üçüncü yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.*” (Tekin 2017: 28).

azgur- (2): T. kandırmak, yoldan çıkarmak, baştan çıkarmak. DTS’de sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**AZYUR-** побуд. от **az-** вести; совращать.” (az- fiilinin ettirgen biçimi yol açmak/ yönetmek; doğru yoldan ayırmak/ ayartmak.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 72).

Ş(i)mnu ögümüzni sakınçm(ı)znı azgurdukin arkun. HU 19 (Özbay 2014: 79).¹³

Yukarıdaki örneği “şeytan aklımızı başımızdan aldıktan sonra...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

buz- (1): T. bozmak, mahvetmek, zarar vermek. DTS’de bu sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**BUZ-** 1. ломать, разрушать, разбивать 2. побеждать, наносить поражение; губить, уничтожать 3. перен. расстраивать, приводить в беспорядок; проваливать, портить.” (1. bozmak/ yıkmak, mahvetmek/ tahrip etmek, kırmak 2. yenmek/ mağlup etmek, (birini) yenilgiye uğratmak; mahvetmek, yok etmek/ tahrip etmek 3. mecaz anlam bozmak, karışıklık çıkarmak; başarısızlığa uğratmak, bozmak/ ahlâkını bozmak.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 130).

Teñri tamgası buzultı. HU 226 (Özbay 2014: 86).

Yukarıdaki örneği “Tanrı işareti (damgası) bozuldu.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

çaşşapat sı- (1): < Skr. śikṣapada + sı- T. (dinî) emri bozmak/ yerine getirmemek. Bu söz grubunun ilk ögesi **çaşşapat:** < Skr. śikṣāpada emir, buyruk, dinî talimat/emir. DTS’de “**ČAQŞAPAT** [< скр. śikṣapada 1. заповедь 2. воздержание, обет.” (1. buyruk 2. çekinme; ant) şeklinde açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 140). Clauson ise “çaxşa:pat” için “the Sanskrit word śikṣāpada became a loan word in Sogdian as čyš’pδ, no doubt originally in translations of the Buddhist scriptures, and from Sogdian became a loan word in Turkish, usually with the same spelling except for the last letter.” (Clauson 1972: 412) diyerek öncelikle bu sözcüğün, Sanskritçeden Soğdcaya oradan da Türkçeye geçen ödünç bir sözcük olduğunu vurgulamaktadır. Clauson devamında, bu sözcüğün “ilâhî emir” anlamında çevrilerek diğer teknik Budist terimlerle birlikte Manihaist misyonerler tarafından benimsendiğini, ancak sözcüğün Budist terminolojide çoğunlukla da daha çok belli belirsiz şekilde “iyi davranış” anlamında kullanıldığını söylemektedir (Clauson 1972: 412). Ayrıca bu sözcüğün, bazı belirsiz sebeplerden dolayı Uygur takviminin on ikinci ayının adı olarak benimsendiğini belirterek Doerfer’e atıfta bulunmaktadır ve aşağıdaki örnekte geçen on çxşapt sözünü “on emir” anlamında çevirerek örnek olarak vermektedir (Clauson 1972: 412). Diğer ögesi sı- ise DTS’de şöyle açıklanmaktadır: “**ŚĪ-** 1. ломать, переламывать; разламывать 2. разбивать, побеждать (врага).” (1. Bozmak/ kırmak, (ikiye) kırmak;

¹³ Diğer tanık için bkz. HU 165.

parçalamak 2. kırmak/ mahvetmek, (düşmanı) yenmek.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 502).

Bo on ç(a)hşap(a)t(i)g sîd(i)m(i)z erser... HU 239-240 (Özbay 2014: 86).

Yukarıdaki örneği “bu on emri yerine getirmediysek...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

igide- (4): *T.* yalan söylemek, hata yapmak, günah işlemek. *DTS*’de hem **IGDÄ-** hem de **IGID-** maddelerinin olması kafa karıştırmamalıdır. Sözcüklerin anlamlarına bakıldığında anlaşılmaktadır. Bu maddelerde sözcükler şöyle açıklanmaktadır: “**IGDÄ-** *грешить, богохульничать (Chuast L₃₃)*” (günah işlemek, küfretmek) ve “**IGID-** 1. *поддерживать, поднимать, возвышать* 2. *содержать, воспитывать, лелеять.*” (1. tutmak, kaldırmak, yükseltmek 2. beslemek, yetiştirmek, özenle bakmak.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 204). Görüldüğü üzere *Huastuanift*’ten örneğin de verildiği **IGDÄ-** maddesi bu sözcüğün karşılığıdır.

Neçe igid igided(i)m(i)z erser. HU 137 (Özbay 2014: 83).¹⁴

Yukarıdaki örneği “ne kadar günah işlediysek...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

suy yazok kıl- (2): < *Çin.* *zui + yazok + kıl-* *T.* suç/günah işlemek; hata yapmak. Bu söz grubunun ilk ögesi olan *suy* [~ tsuy] sözcüğü, *DTS*’de “**SUJ** [*кит.* 罪孽 *цзуй, dzuai*] *грех.*” (günah) şeklinde açıklanmaktadır (Nadelyayev ve ark. 1969: 513). Ayrıca Uygur Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız *suy yazok* ikilemesinden de “**suj yazuq** *парн. греху и пороку*” (ikileme günahlar ve kötü alışkanlıklar) şeklinde bahsedilmektedir (Nadelyayev ve ark. 1969: 513).

On türlüг suy yazok kıltım(i)z erser. HU 136 (Özbay 2014: 83).¹⁵

Yukarıdaki örneği “on türlü günah işlediysek...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

tevlе- körle- (1): *T.* aldatmak, kandırmak. *DTS*’de **TEVLÄ-** maddesinde karşımıza bu ikilemenin çıktığını görmekteyiz: “**tevlä- kürlä-** *парн. обманывать, прельщать.*” (ikileme aldatmak, büyülemek/ ayartmak) (Nadelyayev ve ark. 1969: 557).

Neçe t(e)vlеd(i)m(i)z körled(i)m(i)z erser. HU 149 (Özbay 2014: 84).

Yukarıdaki örneği “ne kadar (çok) (insanları) aldattıysak...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

üzne- (1): *T.* itiraz etmek, karşı gelmek. *DTS*’de *üzne-* sözcüğü için baktığımızda *özne-* maddesine atıfta bulunduğunu görürüz. Bu maddede

¹⁴ Diğer tanıklar için bkz. HU 33, 138, 173.

¹⁵ Diğer tanık için bkz. HU 372.

sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**ÖZNÄ-** *перечить, возражать*” (birine zit gitmek, itiraz etmek) (Nadelyayev ve ark. 1969: 395).

T(e)ñri nomın sözleser biligsiz(i)n utru üzned(i)m(i)z erser... HU 111 (Özbay 2014: 82).

Yukarıdaki örneği “Tanrı’nın buyruklarını (öğretilerini) söyledikleri (zaman) akılsızca (bilgisizce) karşı geldiysek...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

yañıl- (7): *T.* yanılmak, hata yapmak, aldanmak. *DTS*’de bu sözcük şöyle açıklanmaktadır: “**JANİL-** 1. *ошибаться, заблуждаться* 2. *совершать проступок, грешить*.” (1. yanılmak, hata etmek 2. suç işlemek, günah işlemek.) (Nadelyayev ve ark. 1969: 234).

Yañ(i)lu neçe añıg kılıñç kılıt(i)m(i)z erser... HU 181 (Özbay 2014: 85).¹⁶

Yukarıdaki örneği “yanılarak ne kadar kötü amel işlediysen...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

yazın- (9): *T.* günah işlemek, hata yapmak. *DTS*’de, **JAZİN-** II maddesinde aşağıdaki örneğe benzer bir cümleye de yer verilmekte ve *yazıntımız erser* ifadesi “*если мы грешили* (günah işlediysen)” olarak çevrilmektedir (Nadelyayev ve ark. 1969: 251). Ayrıca metinlerde karşımıza çıkan *yazın- yañıl-* ikilemesi şöyle açıklanmaktadır: “**jazın- jañıl-** *парн. совершать проступки, грешить*.” (ikileme suç işlemek, günah işlemek) (Nadelyayev ve ark. 1969: 251).

Neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser... HU 55 (Özbay 2014: 81).¹⁷

Yukarıdaki örneği “ne kadar (çok) günah işlediysen...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

yazok yazın- (1): *T.* günah işlemek, suç işlemek. Bu söz grubunun ilk ögesi olan *yazok* sözcüğü, *DTS*’de şöyle açıklanmaktadır: “**JAZUQ I** *грех, заблуждение*.” (günah, yanlışlık) (Nadelyayev ve ark. 1969: 251). Diğer öge olan *yazın-* ise bir önceki maddede açıklanmıştır, bkz. **3.1.** başlığında **yazın-** maddesi.

Mondag bo boşunçsuz yazok yaz(i)nt(i)m(i)z erser... HU 35 (Özbay 2014: 80).

Yukarıdaki örneği “böyle bu affedilmez günah(lar)ı işlediysen...” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz.

¹⁶ Diğer tanıklar için bkz. HU 23, 157, 176, 177, 178, 364.

¹⁷ Diğer tanıklar için bkz. HU 23, 35, 67, 99, 106, 156, 189, 363.

2.2. Budist Metinlerde “Kötülük Bildiren” Eylemler

ayıg kılınç kıl- (3): *T.* kötü amel işlemek, kötü iş yapmak. *DTS*'de söz konusu söz grubunun öğelerinden *ayıg* sözcüğü ve *ayıg kılınç* ikilemesi **AJÏY** I maddesinde şöyle açıklanmaktadır: “1. злой, зловредный; неблагоприятный 2. в знач. сущ. зло 3. в служ. знач. усилительной частицы очень, чрезвычайно, исключительно” (kötü kalpli/ kötü/ öfkeli, kötü kalpli/hain; olumsuz 2. *ad* anlamında kötülük 3. *ikincil* anlamda yükseltici parçalar çok/ pek, son derece/ fevkalade, son derece/ sırf); **ajiy qilinç** *предосудительный поступок, проступок, грех, прегрешение*” (ayıp davranış, kötü davranış, günah, suç) (Nadelyayev ve ark. 1969: 28). Ayrıca bu söz grubunun öğelerinden *ayıg* ve Manihaist kısımda incelediğimiz *añig* sözcüklerinin anlamları aynıdır. O yüzden tekrara düşmemek için yeniden açıklamayacağız, *ayıg kılınç kıl-* için bkz. **3.1.** başlığında **añig kılınç kıl-** maddesi.¹⁸

Aya edgülerim t(e)ñrimlerim kim m(e)n ol üdte yalañuklarınñ yirtünçülüğ et köz üze ayıg kılınç kılınıñ köür bilir ertim erser. AY 8/20 (Kaya 1994: 63).

Ey iyilerim, tanrılarım! Ben ki o zamanda insanoğullarının dünyaya ait bedenleriyle kötü amel işlediğini gördüysem bildiysem...

az- (1): *T.* azmak, yolu şaşırarak, yoldan çıkmak. Daha önce açıkladığımız *az-* için bkz. **3.1.** başlığında **āz-** maddesi.

Ul[uğ] nomuğ yaltritğalı az-mış y[anıl]mış-larığ köni yol-ka kig[ürgeli] yañılmağı üz-e kıtsıramış. HT-V, VI, VIII, X/V20/13 (Tuğuşeva 1991: 43).

Yüce öğretiyi aydınlatan, azmış yanılmışları doğru yola girdiren, hatalarıyla saadetten mahrum olmuş...

suklan- (1): *T.* şiddetle arzulamak, açgözlülük etmek; hırslanmak. Bu sözcük *DTS*'de şöyle açıklanmaktadır: “**SOQLAN-** 1. быть жадным 2. завидовать” (1. açgözlü olmak 2. kıskanmak) (Nadelyayev ve ark. 1969: 509).

Suklanmasar, t(e)rs yavlak ayıg sakınç sakınmasar... AY 411/10; AY-VI 0163 (Kaya 1994: 238; Ayazlı 2012: 77).

Açgözlülük etmezse, yanlış (ve) kötü düşünceler beslemezse...

sünüş- (7): *T.* savaşmak. Bu sözcük *DTS*'de şöyle açıklanmaktadır: “**SÜNÜŞ-** *сражаться, враждовать*” (savaşmak, (birbirine) düşman olmak) (Nadelyayev ve ark. 1969: 517).¹⁹

Vasu atl(ı)g kız körkın... sünüşdeçilerig körser siz. AY 491/3 (Kaya 1994: 272).

¹⁸ Diğer tanıklar için bkz. AY 16/9, 132a/9-10.

¹⁹ Diğer tanıklar için bkz. AY 405/11, 234/10, 491/9; HT-V, VI, VIII, X: V 66/13, 66/20.

Vasu adlı kız görünüşünde... savaşıacakları görürseniz...

Kaçan t(e)ñriler kuvragına katılıp asurelar birle sünüşgeli ugrasar sizler... AY-VI 0030 (Ayazlı 2012: 65).

Ne zaman tanrılar topluluğuna katılıp Asurular ile savaşmaya niyetlenirsiniz...

T(e)ñri birle sünüşüp ürüg uzatı utar siz. AY-VII 774 (Çetin 2012: 163).

Tanrı ile birlikte savaşın daima yenersiniz.

Nomluğ kövrüg amrılı tükedüginçe sünüşdeçiler ötrü kalır utsuğar. HT-V, VI, VIII, X/VIII22/22 (Tuğuşeva 1991: 153).

Öğreti davulu sakinleşerek sona erdiğinde savaşıacaklardan sonra kalır (ve) yenilir.

yağıla- (2): *T.* savaşmak. Bu sözcük *DTS*'de şöyle açıklanmaktadır: "**JAYİLA-**воевать, сражаться" (savaşmak, dövüşmek) (Nadelyayev ve ark. 1969: 224).

Neçede kin ol yağıladaçı isig öz koltaçı ud, koyın, toñuz... AY 19/21 (Kaya 1994: 67).

Bir zaman sonra o savaşacak yaşam isteyecek sığır (inek), koyun, domuz...

Ol yağılagalı ugradaçı éllig yağının éliñe uluşına bargalı ugrasar... AY-VI 0114 (Ayazlı 2012: 72).

O savaşmaya niyetlenecek hükümdar, düşmanının ülkesine varmaya niyetlenirse...

yañıl- (29): *T.* yanılmak, hataya düşmek. Daha önce açıkladığımız *yañıl-* için bkz. **3.1.** başlığında **yañıl-** maddesi.²⁰

K(e)ntü özüm bilmedin yazmış yañılmış ayıg kılınçımni k(e)ntü ökünüp erti. AY 9/11 (Kaya 1994: 63).

Kendimi bilmediğimden işlemiş olduğum günah (ve) yapmış olduğum hatalardan pişman oldum, tövbe ettim.

Bo d(a)r(a)nıg bışıg kılıp üjikin yañılmadın sözlezün anta basa inanzun. AY-VII 599 (Çetin 2012: 150).

Bu büyüyü olgunlaştırıp (tek) harfini (bile) yanılmadan söylesin. Ondan sonra inansın.

Ul[uğ] nomuğ yaltritğalı az-mış y[añıl]mış-larig köni yol-ka kig[ürgeli] yañılmağı üz-e kıtsıramış. HT-V, VI, VIII, X/V20/13 (Tuğuşeva 1991: 43).

²⁰ Diğer tanıklar için bkz. AY 320/12, 320/14, 320/17, 320/19, 320/22, 320/24, 321/4, 321/6, 387/10, 295/12, 319/16, 484/5, 659/14; HT-V, VI, VIII, X: V 20/15, 58/14, VI 31/20, 39/24, VIII 6/1, 12/24, 13/10, 17/18; HT-VI 1521, 1552; HT-VII 230.

Yüce öğretiyi aydınlatan, azmış yanılmışları doğru yola girdiren, hatalarıyla saadetten mahrum olmuş...

Kök kalık tapa körser yañılur erdi. HT-VI 1631 (Ölmez 1994: 85).

Mavi göğe doğru baksa (? inansa), hataya düşerdi.

Uçtukda çomtukda yolın yañılur. HT-VII 1047 (Röhrborn 1991: 96).

Uçtuğunda yüzdüğünde yolunu şaşırır.

yavlak kılınç kıl- (1): T. kötü amel işlemek, kötü iş yapmak. Bu söz grubunun ögelerinden *yavlak DTS*'de açıklanmaktadır: “**JAVLAQ** / 1. плохой, скверный 2. плохо, скверно” (1. kötü, berbat/ iğrenç 2. fena/ kötü, berbat/ pis) (Nadelyayev ve ark. 1969: 249). Ayrıca *yavlak* ile ilgili olarak bkz. **2.1.** başlığında **añig kılınçlıg** maddesi; ve *kılınç kıl-* için bkz. **3.1.** başlığında **añig kılınç kıl-** maddesi.

Öz il içinte bodunun... yavlak kılınç kılmakın arıtı kodturmasar tıdmasar... AY 552a/5 (Kaya 1994: 297).

Kendi ülkesi içinde halkının... işlediği kötü amel(ler)i, günah(lar)ı temizleyerek terketmezse, bırakmazsa...

yıla- (10): T. aldatmak, yanıltmak. Bu sözcük *DTS*'de *yılayu* biçimiyle açıklanmaktadır: “**JİLAJU** (?) ложный” (yalan/ yanlış/ sahte) (Nadelyayev ve ark. 1969: 266).²¹

Ezüg armak igid yañluk yılayu törün b(e)lgürmiş yok tözlüg nomlarınıg yok. AY 218/16 (Kaya 1994: 153).

Yalan yanlış (şekilde) aldatarak yasa çıkarana yoktur. Köklü (esaslı) öğretileri yoktur.

Yılayu b(e)lgürdüp nanti atl(ı)g udaçı kızı körki üze... AY-VII 772 (Çetin 2012: 163).

Nanti adlı çoban (sığırtmaç) kızı güzelliğiyle aldatıcı (bir şekilde) ortaya çıkıp...

Sonuç

İncelediğimiz metinlerde geçtiği tespit edilen “kötülük bildiren” kavramlara ilişkin verilerimizi tablolar hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

²¹ Diğer tanıklar için bkz. AY 34i/2, 231/2, 264/16, 265/14, 267/4, 272/4, 272/9, 272/12, 491/7.

Tablo 1

Manihaist Eski Uygur Metinlerinde Ad Soylu “Kötülük Bildiren” Kavramlar

Kökene	Kelimeler	Toplam
Türkçe	<i>añig kılınçlıg, içgek, irinçülüg, yağı, yazoklug</i>	5
Sanskritçe	<i>yek < O. Far. yakkhā, Skr. yaksa</i>	1
Soğdca	<i>şimnu < Sgd. šmnw</i>	1

Tablo 2

Budist Eski Uygur Metinlerinde Ad Soylu “Kötülük Bildiren” Kavramlar

Kökene	Kelimeler	Toplam
Türkçe	<i>içgek, uçık, yağı, yèlpik/ yilpik</i>	4
Sanskritçe	<i>asurè/ asurı/ asuri < Skr. asura, karını/ karini < Skr. hāritī, mahoragè/ mahoragı/ mahoragı < Skr. mahoraga, manıbadarı/ manıbadarı/ manıbadare < Skr. mañibhadra, vıtar/ vıtar < Skr. vetāda (vetāla), yek < O. Far. yakkhā, Skr. yakşa</i>	6
Soğdca	<i>ş(a)mnu/ ş(i)mnu < Sgd. šmnw/šmn’nč</i>	1

Tablo 3

Manihaist Eski Uygur Metinlerinde “Kötülük Bildiren” Eylemler

Kökene	Kelimeler	Toplam
Türkçe	<i>añig kılınç kıl-, artat-, āz-, azgur-, buz-, igidè-, tevlè- körle-, üzne-, yañıl-, yazın-, yazok yazın-</i>	11
Çince+Türkçe	<i>suy yazok kıl- < Çin. zui + yazok + kıl- T.</i>	1
Sanskritçe+ Türkçe	<i>çahşapat sı- < Skr. śikṣapada + sı- T.</i>	1

Tablo 4

Budist Eski Uygur Metinlerinde “Kötülük Bildiren” Eylemler

Kökeni	Kelimeler	Toplam
Türkçe	<i>ayığ kılınc kıl-, az-, suklan-, süñüş-, yagıla-, yañıl-, yavlak kılınc kıl-, yıla-</i>	8

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit ettiğimiz ad soylu “kötülük bildiren” kavramlar: aňıg kılıncıg, asurè/ asurı/ asuri, içgek, irinçülüg, karını/ karini, mahoragè/ mahoragı/ mohoragı, manıbadarı/ manıbadırı/ manıbadare, ş(a)mnu/ ş(i)mnu, uçık, vıtar/ vıtar, yağı, yazoklug, yek, yèlpik/ yilpic olmak üzere toplam 14 farklı kavramdır.

“Kötülük bildiren” eylemler ise: aňıg kılınc kıl-/ ayığ kılınc kıl-, artat-, az-/ āz-, azgur-, buz-, çahşapat sı-, igide-, özne-/ üzne-, suklan-, suy yazok kıl-, süñüş-, tevlè- körle-, yagıla-, yañıl-, yavlak kılınc kıl-, yazın-, yazok yazın-, yıla- olmak üzere toplam 18 farklı kavramdır.

Ad soylu sözcüklerde yarı yarıya Türkçe ve yabancı kökenli sözcükler kullanılmışken -elbette metinlerin dini olmasının da etkisiyle- eylemlerde neredeyse kullanılan sözcüklerin tamamı Türkçedir. Eylemlerin kullanımı bakımından Eski Türkçe döneminde, özellikle Kök-Türkçe ve Eski Uygur Türkçesi metinlerde yabancı eylemlerin gerek dini gerek din dışı anlatımda neredeyse hiç tercih edilmediğini görmekteyiz.

Kısaltmalar: *a:* ad, *Alm.:* Almanca, *AY:* Altun Yaruk, *bkz.:* bakınız, *C.:* cilt, *Çin.:* Çince, *DTS:* *Drevnetyurkskiy slovar'*, *Far.:* Farsça, *fel.:* felsefe, *Fr.:* Fransızca, *gel.y.bs.:* geliştirilmiş yeni baskı, *HT:* *Hsüen-Tsang*, *HU:* *Huastuanift Manihaist Uygurların tövbe duası*, *IB:* *Irk Bitig*, *İng.:* İngilizce, *O. Far.:* Orta Farsça, *Pa.:* Partça, *Ruhb.:* Ruh bilimi terimi, *ss.:* sayfa sayıları, *Sgd.:* Soğdca, *Skr.:* Sanskritçe, *T.:* Türkçe, *Toh. B.:* Toharca B, *UM:* *Der uigurische Manichäismus... (Manihaist Uygur Metinleri)*, *Üi:* Üç itigsizler, *vb.:* ve benzeri.

KAYNAKÇA

- 📖 Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. 1.,2.,3.* Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
- 📖 Arslan, Hüsnü Çağdaş. *Uygur ve Karahanlı Türkçesinde İtaat Kavramı. Yüksek Lisans Tez Projesi Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2016.*
- 📖 Asmussen, Jes. P. *Xuāstvānift, Studies in Manichaeism.* (Acta Theologica Danica, 12). Copenhagen: Munksgaard, 1965.
- 📖 Ayazlı, Özlem. *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin.* Ankara: Türk Dil Kurumu, 2012.
- 📖 Aydemir, Hakan. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, Band I, II. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Traskript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2013.
- 📖 Bang, Willi ve Von Annemarie Gabain. *Türkische Turfan-texte II. Manichaica.* Berlin (1929): 411-434.
- 📖 Barutçu Özönder, Sema. *Üç İtigsizler: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks.* Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- 📖 BUSWELL R. E. Jr. (Ed.). *Encyclopedia of Buddhism (Volume 1 A-L).* New York: Macmillan Reference USA, 2004.
- 📖 Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Enderun, 1993.
- 📖 Clauson, Sir Gerard. "Notes on Irk Bitig." *Ural-Altäische Jahrbücher*, 33. Wiesbaden (1961): 218-225.
- 📖 ---. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Clarendon, 1972.
- 📖 Çetin, Engin. *Altun Yaruk Yedinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin.* Adana: Karahan Kitabevi, 2012.
- 📖 Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I, II, III.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963, 1965, 1967.
- 📖 Durkin- Meisterernst, Desmond. *Dictionary of Manichaeic Middle Persian and Parthian.* Brespols: Turnhout, 2004.
- 📖 Edgerton, Franklin. *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Volume II: Dictionary.* (Reprinted). Delhi: Motilal Bnarsidass, 1993.
- 📖 Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. (Haz.) *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâtî't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin (2).* Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.

- 📖 Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation. A functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden, 1991.
- 📖 Gabain, Von Annemarie. *Alttürkische grammatik* (2. Verbesserte Auflage). Leipzig: Otto Harrassowitz, 1950.
- 📖 ---. “Der Buddhismus in zentralasien.” *Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen*. Leiden: The Netherland (1961): 496-574.
- 📖 Zemire, Gulcalı. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013.
- 📖 Kaya, Ceval. *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.
- 📖 Nadelyayev, V.M. ve ark. *Drevnetyurkskiy slovar’*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969.
- 📖 Ölmez, Mehmet. *Hsüan-Tsang’ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI. Bölüm*. Hacettepe Üniversitesi (Doktora Tezi), Ankara 1994.
- 📖 ---. Türkçede dinî tabirler üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları* 15. (2005): 213-218.
- 📖 ---. Röhrborn K. “Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Traskript von Annemarie v. Gabain.” *Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Mehmet Ölmez und Klaus Röhrborn*. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2001.
- 📖 Önen, Yaşar ve C.Z. Şanbey. *Almanca-Türkçe Sözlük 1, 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu: 546, 1993.
- 📖 Özbey, Betül. *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014.
- 📖 Özertural, Zekine. *Der uigurische Manichäismus Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, 2008.
- 📖 Röhrborn, K. *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Traskript von Annemarie v. Gabain. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Klaus Röhrborn*. Wiesbaden: Otto Harrossowitz, 1991.
- 📖 Tekin, Şinasi. “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı İle Birkaç Not (762-1962)”. *TDAY Belleten* 1962. Ankara: Türk Dil Kurumu (1962): 1-11.
- 📖 Tekin, Talat. *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. (2). Haz. N. Demir - E. Yılmaz. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017.

- 📖 Tezcan, Semih. *Eski Uygurca Hsüan Tsang biyografisi X. bölüm*. Ankara Üniversitesi (Doçentlik Tezi), Ankara, 1975.
- 📖 Tokyürek, Hacer. *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2011.
- 📖 ---. "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi". *Turkish Studies* 7. 4 (2012): 2889-2906.
- 📖 Tuğuşeva, L. Yu. *Uygurskaya Versiya Biografii Syuan'-Tszana*. Moskova: Nauka, 1991.
- 📖 Tümer, Günay. "Budizm". TDV İslâm Ansiklopedisi 6. (1992): 352-360. <http://www.islamansiklopedisi.info>. 10.12.2017.